

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

КОЛЕНІЧЕНКО Тетяна Іванівна

УДК 57.017.3:1-98.4-053.9:681.11.057:615.851.5

**Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового
соціального середовища**

13.00.05 – соціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, завідувач кафедри
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Лук'янова Лариса Борисівна,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН
України, завідувач відділу андрогогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Майборода Галина Яківна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, доцент кафедри
соціальної роботи та соціальної педагогіки.

Захист відбудеться 18__ __листопада_____ 2010 року о _14.00__ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано « _12_ » жовтня _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціальні й економічні реалії сьогодення вказують на необхідність підтримки з боку держави такої категорії населення, як люди похилого віку, оскільки вони знаходяться на такому етапі свого життя, коли потребують особливої уваги, підтримки і захисту. Для соціально незахищених груп населення уряд створює спеціальні заклади соціального обслуговування, в яких людина похилого віку здатна задовольнити власні потреби (психологічні, медичні та соціальні).

Сьогодні серед актуальних проблем, які вирішуються в закладах соціального обслуговування – геріатричних пансіонатах, особливо відчутними і гострими є ті, що пов'язані з процесом адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Безперечно, науковці намагаються досліджувати явище адаптації в теоретичному плані, виявляючи основні ознаки процесу адаптації, аналізуючи та розкриваючи різні фактори, що впливають на процес адаптації особистості. Незважаючи на здобутки вітчизняних і зарубіжних учених щодо вивчення проблеми адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища, це питання залишається ще недостатньо розробленим, особливо в практичному аспекті. Це й спонукає науковців і практиків до подальшого дослідження даної проблеми та виявлення дієвих технологій, які б сприяли оптимізації адаптивного процесу людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Актуальність порушеної проблеми зумовлюється також і тією обставиною, що в закладах соціального обслуговування відсутні відповідні психологічні та соціально-педагогічні умови, необхідні для реалізації ефективної взаємодії людини похилого віку з оточуючим і навколишнім середовищами.

Однак проблеми теорії й методики соціальної та соціально-педагогічної роботи з різними групами населення висвітлені в працях О. В. Безпалько, Р. Х. Вайноли, І. Д. Зверевої, А. Й. Капської, О. Г. Карпенко, Л. І. Міщик, С. В. Савченка, С. Я. Харченка, Н. М. Чернухи та ін.; питанням адаптації особистості присвячені праці В. С. Агеєва, І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. П. Войтенка, Н. Ф. Дементьєвої, І. І. Жук, В. В. Фролькіса, Е. Я. Штернберга та ін.; проблеми людей похилого віку вивчали К. Вишневсько-Рошковська, Ш. А. Надіршвілі, Ю. Р. Мацкевич, І. В. Мацько, В. С. Микольченко, Х. О. Порсева та ін.; у дослідженнях Л. В. Бороздіної, В. П. Войтенка, Т. З. Козлової, О. М. Молчанової, О. П. Щотки й інших науковців розкриваються рівні та передумови адаптації літніх людей при входженні в нове середовище, особливості самооцінки в пізньому віці та питання соціально-психологічної допомоги в період старіння. Проблему адаптації людини похилого віку до життя в закладах соціального обслуговування досліджували Н. Ф. Дементьєва, Л. О. Котова, А. А. Ригіна та ін. Дослідженню соціального середовища, в якому відбувається процес адаптації особистості, присвячені праці А. М. Бондаренко, А. І. Кавалерова

та ін., а питання адаптації людини похилого віку, котра вступила до геріатричного пансіонату, вивчали І. А. Жук, Г. В. Чистяков та ін.

Аналіз результатів наукових пошуків показав, що фундаментальних досліджень з питань адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища в Україні немає, хоча досить вираженою є потреба в систематизації теоретичних питань даної наукової проблеми з метою вирішення низки *суперечностей* між: зростанням кількості неадаптованих людей похилого віку до умов нового соціального середовища і відсутністю в сучасній науковій теорії та практиці обґрунтованих ефективних шляхів, методів і засобів локалізації явища адаптації, покращення становища даної категорії людей; об'єктивною потребою соціального захисту літніх людей та недостатнім теоретичним і методичним розкриттям соціально-педагогічних умов, змісту та технологій цієї діяльності в закладах соціального обслуговування; необхідністю підготовки педагогічних кадрів до роботи у будинках-інтернатах з людьми похилого віку та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення такої підготовки.

Соціальна значущість вирішення порушеної проблеми в науковому плані, недостатня концептуальна розробленість низки її аспектів у руслі соціально-педагогічного процесу адаптації людини похилого віку зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та є складовою комплексної наукової проблеми «Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності» (2007-2010 рр.).

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 28.02.2008 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 27.05.2008 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, виявити та розкрити особливості, соціально-педагогічні умови і супровідні зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на процес адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Відповідно до мети нами окреслено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити соціально-психологічну характеристику людей похилого віку та розкрити сутність процесу їх адаптації до нових соціальних умов.

2. Теоретично обґрунтувати зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на процес адаптації в умовах геріатричного пансіонату.

3. Виявити і перевірити соціально-педагогічні умови позитивно спрямованого спілкування людей похилого віку як один із аспектів, що впливає на адаптивний процес.

4. Розробити та впровадити соціально-педагогічні механізми як складові успішної адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов і перевірити їх доцільність в адаптивному процесі.

Об'єктом дослідження є процес адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища.

Предметом дослідження є особливості впливу соціально-педагогічних умов, факторів і механізмів на процес адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять: аксіологічний підхід, у межах якого людина розглядається як найвища цінність суспільства (Н. Гартман, Дж. Дьюї, М. Шелер та ін.); ідеї філософського та педагогічного антропологізму про незмінну для всіх людей антропологічну природу, про розвиток особистості в онтогенезі та її соціалізацію протягом усього життя, про активну роль людини в пізнанні та перетворенні соціального середовища (Б. Г. Ананьєв, В. П. Андрущенко, С. Л. Рубінштейн та ін.); теоретичні засади соціальної роботи та соціальної педагогіки щодо змісту діяльності з різними категоріями людей (О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, Л. І. Міщик, С. В. Савченко, С. Я. Харченко, Н. М. Чернуха та ін.); науково-психологічні уявлення про сутність і закономірності розвитку осіб похилого віку (Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов, О. В. Краснова, О. Г. Лідерс, Н. В. Паніна, М. Л. Смульсон та ін.); концепції життєвого шляху особистості (Х. О. Порсева, Т. М. Титаренко та ін.)

Нормативно-правовою базою дослідження є Закон України «Про соціальні послуги» № 966–IV від 19.06.2003 р., Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017–III від 5.10.2000 р., Постанова КМУ України від 31.01.2007 р. №76 «Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадянам похилого віку та інвалідам».

З метою вирішення окреслених завдань на різних етапах наукового пошуку були використані такі *методи дослідження*: *теоретичні* – аналіз філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної, медичної літератури з даного питання для виявлення та обґрунтування концепцій адаптації людини похилого віку, що дає можливість цілісно поглянути на проблему адаптації особистості до нових умов життєдіяльності; *обсерваційні* – пряме й опосередковане спостереження з метою виявлення особливостей адаптації людини похилого віку до нових соціальних умов життєдіяльності; *діагностичні* – бесіди, тестування, які сприяли пошуку й розробці шляхів допомоги людині похилого віку в адаптивному процесі; *педагогічного експерименту* (констатувальний, формувальний, контрольний) з метою виявлення, розкриття та використання змісту оптимальних умов, технологій і механізмів впливу на людей похилого віку; *математичної обробки матеріалів* з метою доведення ефективності впровадження роботи з людьми похилого віку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше виявлено і теоретично обґрунтовано зовнішні* (дефіцит догоспіталізованої інформації, обмеження зайнятості людини похилого віку, залежність від медичного персоналу, невідповідність побутового комфорту, психологічне усвідомлення приреченості перебування в одноманітному будинку, соціальна, політична та економічна ситуація, що склалася в суспільстві) та *внутрішні* (індивідуальні психологічні особливості людини і вікові зміни психіки, невідповідність спілкуватися, несумісність з мікрогрупою) фактори, що впливають на процес адаптації людей похилого віку, а також фактори, які сприяють і перешкоджають процесу адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища; етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище; визначено рівні, критерії та показники адаптації людей похилого віку в умовах геріатричного пансіонату;

– *обґрунтовано і розроблено модель адаптації та соціально-педагогічні умови адаптації людей похилого віку, які реалізуються на індивідуальному рівні* (досягнення внутрішньо особистісної гармонії, досягнення стану впевненості, підвищення самооцінки, формування психологічної стійкості, зняття психологічної напруги, зниження рівня тривожності), на рівні мікрогрупи (досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями пансіонату, уникнення конфліктних ситуацій, уміння висловлювати правильно свої думки, розуміти інших на невербальному рівні, брати до уваги думку інших; спонукання до емоційної взаємодії та комунікації, розширення кола спілкування, організація повсякденної зайнятості) та на рівні макросередовища (досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища);

– *уточнено* понятійний апарат, що описує змістову діяльність соціального працівника в роботі з людьми похилого віку в геріатричному пансіонаті, зокрема, поняття «людина похилого віку», «соціальна адаптація», «соціальне середовище»;

– *розширено* розуміння соціально-педагогічних технологій і механізмів (діяльність, спілкування та самосвідомість особистості) як складових успішної адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов.

Практичне значення одержаних результатів дослідження: розроблено і впроваджено в реальних умовах експериментальну модель адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища; експериментальну програму «Стимулювання людей похилого віку до адаптації в нових умовах життєдіяльності»; технологію адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища на основі визначених механізмів адаптації мешканців пансіонату та етапів входження людини похилого віку в геріатричний пансіонат. Отримані теоретичні висновки та результати дослідження можуть бути використанні при читанні курсів «Технології соціальної роботи з різними групами клієнтів», спецкурсу з геронтопсихології та геронтології для студентів психолого-педагогічних, медичних факультетів вищих навчальних закладів при підготовці спеціалістів соціальної сфери для роботи з людьми похилого віку. Розроблені методичні вказівки «Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації до нового

соціального середовища» можуть бути використанні у практичній роботі соціальних працівників, психологів, волонтерів, які працюють з людьми похилого віку в умовах геріатричних пансіонатів чи соціальних центрів.

Висновки й рекомендації, сформовані на основі узагальнених дослідницьких матеріалів, *упроваджено* в роботу Чернігівського геріатричного пансіонату (довідка № 156 від 7.05.2010 р.) та Петриківського обласного комунального геріатричного будинку-інтернату Тернопільської області (довідка № 143 від 15.04.2010 р.). Окремі пошукові експерименти здійснювалися на базі Чернігівського інституту економіки і управління (довідка №101-06/287 від 28.05.2010 р.), Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (довідка № 357 від 27.04.2010 р.), Чернігівської філії ПВНЗ «Європейський університет» (довідка № 38/01 від 03.05.2010 р.) та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/2135 від 24.09.2010 р.).

На констатувальному етапі експерименту дослідженням було охоплено 250 осіб геріатричного пансіонату. На формувальному етапі дослідження до роботи було залучено загалом 147 осіб в експериментальній групі та 116 осіб у контрольній групі.

Особистий внесок здобувача. У методичних вказівках «Формування навичок спілкування як основи успішної адаптації до нового соціального середовища», опублікованих у співавторстві з А. Й. Капською, особистий внесок автора полягає в розробці ідеї, тренінгових занять, в організації та проведенні дослідження з проблеми адаптації людей похилого віку; у спільній статті з А. Й. Капською «Роль соціального працівника на початкових етапах адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату» авторськими є визначення особливостей соціальної реабілітації мешканців геріатричних пансіонатів та аналіз ролі соціального працівника на початковому етапі адаптації людини похилого віку.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження знайшли відображення в доповідях та виступах на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Європейська освіта ХХІ століття – 2008» (Прага, 2008), «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (Чернігів, 2008), «Соціалізація особистості в умовах системи змін: теоретичні і прикладні проблеми» (Київ, 2009), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності» (Ніжин, 2009), «Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики» (Чернігів, 2009), «Соціальна робота і сучасність: теорія та практика» (Київ, 2010), а також обговорювалися на *щорічних звітних* науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2007–2010 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації оприлюднено в 14 публікаціях (12 одноосібних), з них 8 статей (7 одноосібно) у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 5 тез доповідей, 1 методична розробка.

Загальний обсяг особистого доробку становить 5,7 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з них 160 сторінок основного тексту. Робота містить 11 таблиць і 7 рисунків на 15 сторінках, 10 додатків на 29 сторінках. Список використаних джерел налічує 314 найменувань, із них – 19 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, охарактеризовано методологічну та теоретичну основу дослідження; викладено відомості апробації результатів дослідження; представлено структуру дисертації.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади адаптації людей похилого віку до нових соціальних умов»* здійснено теоретичний аналіз сучасних підходів до дослідження проблем адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища, з'ясовано суть термінів «людина похилого віку», «адаптація», «соціальне середовище»; розкрито особливості адаптаційного процесу, виявлено і здійснено аналіз законодавчої бази України, згідно з якою держава створює заклади соціального обслуговування для людей похилого віку; описано соціально-психологічний портрет людини похилого віку; виявлено механізми адаптації мешканців геріатричного пансіонату та етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище.

Результати аналізу наукової літератури засвідчили, що питання адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища є недостатньо розробленим, хоча у зв'язку зі зростанням кількості неадаптованих літніх людей існує явна потреба в такому вивченні, ґрунтовній розробці та узагальненні практики соціальної допомоги літнім людям, які проживають у геріатричному пансіонаті.

Аналіз соціально-психологічної та педагогічної літератури дозволив з'ясувати, що вченими (Ш. Блер, Д. Бромлей, В. П. Войтенко, Т. З. Козлова, М. Комлі, А. А. Ригіна, О. П. Щотка та ін.) по-різному визначається особа, котра досягла пенсійного віку: «людина похилого віку», «літня людина», «похила», «та, що починає старіти», «стара», «що досягнула старості», «зріла» та ін. Різнопланове тлумачення даної дефініції відображає різні аспекти і підходи до розуміння та вирішення проблеми адаптації людей похилого віку в закладах соціального обслуговування.

Ураховуючи сказане, було запропоновано авторську дефініцію *«людина похилого віку»* – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, що ведуть до акцентуації певних рис характеру. Дане тлумачення дефініції відповідає завданням нашої роботи і є цілком прийнятним, оскільки через вікові особливості в людини похилого віку відбувається поступове згасання процесів пізнавальної, емоційно-вольової та мотиваційної сфер.

Вікові особливості людей похилого віку зумовлюють посилення особливої уваги до вивчення процесу їх адаптації. Виявлено, що суть даного процесу визначається в наукових дослідженнях у таких аспектах, як: пристосування особистості до нового середовища (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, О. О. Бодальов та ін.); поведінкові механізми літніх людей у соціальному просторі (Л. Б. Волинська, О. Н. Дудченко, А. В. Митіль та ін.); активна особистісна самореалізація за нових умов життєдіяльності (Л. С. Виготський, Д. О. Леонтьєв, О. В. Петровський та ін.) тощо.

Узагальнюючи результати теоретичних доробок науковців, ми дійшли висновку, що *адаптацію людини похилого віку* доцільно розуміти як кінцевий результат, тобто як досягнення кінцевої мети цього процесу, коли людина похилого віку входить у нове соціальне середовище і відчувається комфортно. Безперечно досягнення даної мети можливе при розумінні *адаптації* як процесу, за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом). Під час теоретичного узагальнення нами розкрито основні адаптаційні процеси, які відбуваються в геріатричному пансіонаті та проявляються в діяльності людини, спілкуванні й самосвідомості, та є складовими певних міжособистісних відносин у структурі будинку-інтернату. Адаптація виступає результатом адаптаційних процесів, зумовлюючи багатогранність і прогрес особистості, котра проживає в геріатричному пансіонаті.

На основі аналізу праць із соціальної філософії (А. М. Бондаренко, А. І. Кавалеров та ін.) було встановлено, що поняття «соціальне середовище» передбачає наявність сукупності соціальних умов щодо певного соціального суб'єкта (особистості, мікрогрупи), а також сукупності матеріальних і духовних умов, факторів, відносин тощо, в яких функціонує особистість і які так чи інакше впливають на її свідомість, поведінку і діяльність.

Водночас під *соціальним середовищем* ми розуміємо частину соціуму, яка є самостійною організацією зі специфічною структурою. Геріатричний пансіонат виступає як певне соціальне середовище, середовище життєдіяльності, до якого пристосовується і в якому функціонує літня людина. Ураховуючи означене, у своїй роботі ми розглядали соціальне середовище на *макрорівні* (геріатричний пансіонат як єдине ціле, як цілісно функціонуюча система) та на *мікрорівні* (безпосереднє найближче оточення людини похилого віку). У такому випадку геріатричний пансіонат є об'єктивним фактором, що визначає життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку тих, хто там мешкає.

Виходячи з окреслених тверджень, постала необхідність визначити *етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище*, суть яких полягає в наступному: 1) ознайомлювальний етап – літня людина знайомиться із навколишнім середовищем (макросередовищем) та оточуючими людьми (мікросередовищем). На цьому етапі відбувається накопичення знань про роботу установи, її режим, правила; 2) етап ситуативної дезадаптації зумовлений тим, що літня людина

потрапляє в нове незвичне для неї середовище: усе сприймається, як чуже і викликає в неї психологічну напругу, що і призводить до дезадаптації; 3) етап початкової взаємодії – літня людина прагне налагодити перші спроби вступити в комунікативні зв'язки, знайти коло однодумців; 4) етап сумісності – на цьому етапі простежується процес, коли вимоги суб'єкта (літньої людини) збігаються з вимогами середовища.

Доведено, що в основі адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища (геріатричного пансіонату) лежать механізми, що відображають багатогранність соціальних процесів у даному закладі. Зокрема, до таких *механізмів* можна віднести: 1) *діяльність* – в основі цього механізму лежать такі складові, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінне включення та активне пристосування особистості до нового соціального середовища; 2) *спілкування* – потреба в спілкуванні є важливою для мешканців соціальних закладів. Метою даного механізму є розширення кола соціальних цінностей та їх засвоєння при активній взаємодії з іншими індивідами; 3) *самосвідомість* особистості, яка засвідчує, що відбувається формування та усвідомлення особистістю своєї приналежності до соціального середовища, у якому вона перебуває, та своєї ролі в ньому. При цьому з'ясовано, що адаптацію суб'єкта життєдіяльності необхідно розглядати як цілісну функціонуючу систему механізмів: діяльності, спілкування, самосвідомості. Доведено, що це багатоаспектний процес активного розвитку особистості, який відбувається в об'єктивно-суб'єктивній формі та в основі якого лежить активне чи пасивне пристосування, взаємодія з наявним соціальним середовищем.

Під час пілотного дослідження було виявлено *зовнішні та внутрішні фактори*, що впливають на процес *адаптації людини похилого віку*, і розподілено їх на дві групи: *фактори, які сприяють успішній адаптації* людини похилого віку до нового середовища (попередження негативного ставлення до будинків-інтернатів, профілактика соціальної депривації, навчання конструктивного спілкування, гармонійно організоване з соціально-педагогічної точки зору дозвілля, залучення людей похилого віку до суспільно-корисної діяльності, створення умов для підтримання контактів із зовнішнім світом); а *також фактори, які перешкоджають* адаптивному процесу мешканців пансіонату (дефіцит інформації в догоспіталізований період, відсутність психологічної готовності до зміни життєвого стереотипу, недостатньо враховані індивідуально-психологічні особливості, обмеження зайнятості людини похилого віку, усунення від вирішення важливих проблем, залежність мешканців від медичного персоналу, несумісність із мікрогрупою, певне обмеження побутового комфорту і, щонайгірше, психологічне усвідомлення приреченості на перебування в пансіонаті).

Зазначене дозволило нам узагальнити досвід роботи з людьми похилого віку, які мешкають у геріатричному пансіонаті, та обґрунтувати необхідність моделювання процесу адаптації людини похилого віку з метою оптимізації результатів соціально-педагогічної діяльності.

У другому розділі *«Специфіка соціально-педагогічної адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату»* виявлено реальний стан

проблеми адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища, обґрунтовано методи дослідження даного аспекту соціально-педагогічної роботи, з'ясовано проблеми означеної категорії людей, визначено та науково обґрунтовано соціально-педагогічні умови адаптації людини похилого віку, розроблено експериментальну модель адаптації літньої людини до умов нового соціального середовища та виявлено ефективність дії експериментальної програми «Стимулювання людей похилого віку до адаптації в умовах геріатричного пансіонату», розроблено й експериментально перевірено технологію адаптації.

Комплексне фізичне та психологічне обстеження мешканців пансіонату проводилось упродовж трьох років (2007-2010 рр.). Експеримент проходив у три етапи: *пілотне дослідження*, у процесі якого було з'ясовано стан адаптації людей похилого віку до умов життєдіяльності в геріатричному пансіонаті; *констатувальний етап* полягав у вивченні рівня адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища та виявленні найбільш ефективних соціально-педагогічних умов адаптації в геріатричному пансіонаті; *формульвальний етап*, який передбачав перевірку результативності використання запропонованих форм та методів роботи. Головним у формульвальному експерименті стало досягнення заданої мети – адаптації мешканців пансіонату до нового соціального середовища шляхом включення та активної участі людей похилого віку в запропонованих формах роботи з цільовою установкою на розвиток адаптаційних можливостей. Кожний етап експерименту передбачав активізацію позицій мешканців пансіонату до вирішення означеної нами проблеми та бажання брати участь у впровадженні експериментальної програми.

Експериментально-дослідною роботою було охоплено 90 мешканців Чернігівського та 160 мешканців Петриківського геріатричних пансіонатів Тернопільської області. Це були особи віком від 60 до 80 років, які перебувають у геріатричних пансіонатах протягом шести місяців, а їхній фізичний стан дозволяв брати участь в експерименті.

Під час пілотного дослідження було використано низку стандартизованих соціально-педагогічних і психологічних методик, які дозволили виявити реальну картину щодо адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, методика дослідження тривожності Ч. Спілберга, методика на виявлення потреби в спілкуванні В. А. Кан-Калика та М. Д. Нікадрова, методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела та М. Фергюсона, методика «Вихід зі складних життєвих ситуацій», а також комплекс авторських методик (здатність до пересування, до самообслуговування, ставлення до проживання в будинку-інтернаті, об'єктивна оцінка свого стану здоров'я; організація проведення вільного часу).

Було встановлено, що на початку експериментальної роботи в людей похилого віку спостерігалися суттєві порушення в емоційній, мотиваційній та особистісній сферах. Зокрема, поряд із заниженою самооцінкою та зниженими адаптаційними можливостями простежувалась досить виражена тривожність (у 55,7% осіб

Петриківського пансіонату та 43,3% – Чернігівського). Досить помітним було небажання літніх людей вступати в контакт та налагоджувати стосунки з новими людьми, зокрема, коло спілкування літніх людей обмежувалося сусідами по кімнаті, у кращому випадку – сусідами по поверху (83,7% – у Петриківському пансіонаті та 85,6% – у Чернігівському). На запитання «Чи виникають у Вас конфлікти з мешканцями пансіонату (сусідами по кімнаті)?» позитивну відповідь дали 53% респондентів із Петриківського та 38% – із Чернігівського пансіонатів.

Виявилося, що літні люди, котрі мешкають у геріатричному пансіонаті, відчувають потребу в ефективному, конструктивному та комфортному спілкуванні, яке б не спричиняло появу конфліктів. Потребу в такому спілкуванні відчувають 49,4% респондентів із Петриківського та 52,2% з Чернігівського пансіонатів, хоча в них наявне почуття страху перед новими стосунками. Водночас спостерігався високий рівень самотності в 59,3% мешканців Петриківського і 54,5% мешканців Чернігівського геріатричних пансіонатів.

Використання під час експериментальної роботи методу неструктурованої бесіди дозволило з'ясувати, що 54,4% мешканців Чернігівського пансіонату знають лише про організацію концертних програм на свята, проте в Петриківському геріатричному пансіонаті 61,9% осіб зазначили, що інколи проводяться тренінги, функціонують групи взаємодопомоги та організуються концертні програми. Виявлено, що 23,1% опитаних негативно ставляться до цих форм роботи, оскільки не всі мешканці пансіонату можуть брати участь у них через стан здоров'я та через фізичну неспроможність. Разом із тим, люди похилого віку позитивно сприймають зміст тренінгів, які з ними проводилися, вони активно включалися в організацію виставок їх робіт художньо-прикладного плану, із задоволенням слухали концерти, з якими до них приходили студенти.

Загалом на етапі пілотного дослідження встановлено, що 96% мешканців Петриківського пансіонату та 86% мешканців Чернігівського пансіонату були неадаптованими до нового соціального середовища. У процесі організації експериментальної роботи нами умовно було виокремлено дві групи літніх людей, які мешкають в геріатричному пансіонаті: 1) мешканці пансіонату, котрі виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, проявляють активну життєву позицію; як правило, це самотні люди, професійна діяльність яких відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах, у них домінують соціальні чинники в поведінці; вони фізично спроможні до участі в запропонованих їм формах роботи; 2) мешканці пансіонату, котрі виявляють бажання брати участь у життєдіяльності геріатричного пансіонату, проте фізично неспроможні виявляти активну діяльність, у них домінує біологічний чинник у поведінці, професійна діяльність у минулому відбувалася в інтелектуальній та фізичній сферах.

Виходячи із позицій ставлення респондентів до адаптаційного процесу, нами розроблено рівні та визначено показники та критерії оцінювання рівня адаптації як на вихідному, так і на констатувальному етапах.

У контексті наступного моделювання процесу адаптації було обґрунтовано та визначено *критерії та показники адаптації* мешканців до умов геріатричного

пансіонату: *соціально-педагогічний* (самооцінка соціальної сфери життєдіяльності, адаптивні характеристики, соціальна взаємодія, соціальна компетентність, комунікативна сторона життєдіяльності); *психологічний* (самооцінка психологічної сфери життєдіяльності, особистісні психологічні характеристики, тривожність, відчуття самотності); *фізіологічний* (самооцінка стану здоров'я, функціональний стан). Усе це в сукупності дозволило виявити три *рівні адаптації*: низький, середній і високий. До *низького рівня* віднесено респондентів, які мають занижену самооцінку, низький рівень адаптованості, часто у поєднанні з низьким рівнем домагань і високим рівнем тривожності; наявне обмежене коло спілкування; відсутні навички самообслуговування; негативне ставлення до соціального середовища. *Середній рівень* адаптації характеризував учасників, у яких адекватна самооцінка не розвинена на достатньому рівні, відсутні бажання адаптуватися до нових умов, у них обмежене коло спілкування. Люди похилого віку, яких ми відносимо до цього рівня, важко переносять зміни в житті, але не втрачають рівноваги й намагаються вирішити проблемні ситуації; їх можна віднести до середнього рівня самотності та високого рівня тривожності. *Високий рівень* адаптації респондентів характеризувався наявністю у мешканців пансіонату адекватного рівня самооцінки, бажанням пристосовуватися до нових умов, комунікабельністю, активною життєвою позицією, задоволенням умовами перебування. Такі люди порівняно легко звикають до змін у своєму житті, правильно оцінюють події, що відбулися, та зберігають душевну рівновагу. Як правило, не скаржаться на самотність, у них простежується помірний рівень тривожності.

З метою забезпечення логіки розвитку адаптивного процесу було розроблено й впроваджено авторську експериментальну модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища (рис. 1). Підґрунтям розробленої нами експериментальної моделі адаптації літньої людини до нового соціального середовища стали результати проведеного комплексного обстеження цієї категорії осіб і пошуку шляхів удосконалення технологій соціально-педагогічної адаптації.

До змісту моделі включено етапи входження людини похилого віку в нове соціальне середовище (ознайомлювальний, етап ситуативної дезадаптації, етап початкової взаємодії, етап сумісності), механізми адаптації літньої людини (діяльність, спілкування, самосвідомість особистості) та соціально-педагогічні умови. Крім того, у запропонованій моделі було враховано деякі чинники, що впливають на процес адаптації: вік людей похилого віку (60-80 років), час перебування в геріатричному пансіонаті (шість місяців), бажання брати участь у дослідженні при порівняно низькому рівні активності, стан здоров'я.

Ефективність дії даної моделі забезпечувалася комплексним упровадженням соціально-педагогічних умов у життєдіяльність геріатричного пансіонату з урахуванням механізмів адаптації людини похилого віку на різних етапах її входження в нове соціальне середовище.

Рис.1. Модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища (геріатричний пансіонат)

Аналіз науково-методичної літератури щодо адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища, урахування стану сучасної практики соціально-педагогічної діяльності геріатричних пансіонатів, науково-теоретичний аналіз інновацій досвідчених вітчизняних і зарубіжних педагогів-науковців і практиків у галузі соціальної педагогіки дали нам підстави для визначення об'єктивних *соціально-педагогічних умов адаптації людини похилого віку* до нового соціального середовища. Ми розглядаємо їх як сукупність певних обставин, які створюються в соціальному середовищі (у даному випадку – в геріатричному пансіонаті) та сприяють позитивному адаптивному процесу людей похилого віку до нового соціального середовища. При цьому дію соціально-педагогічних умов, які впливають на процес адаптації, було розподілено за трьома *рівнями*: індивідуальний, мікрогруповий та макросередовищний.

До *індивідуального рівня* віднесено: зниження рівня тривожності; досягнення стану впевненості; підвищення самооцінки; формування психологічної стійкості до подій у житті; досягнення внутрішньоособистісної гармонії.

До *рівня мікрогрупи* віднесено такі соціально-педагогічні умови: як уникнення конфліктних ситуацій у життєдіяльності мешканців геріатричних пансіонатів; стимулювання розширення комунікативного кола літніх людей; розвиток уміння висловлювати правильно свої думки та вміння приймати точку зору інших для уникнення конфліктних ситуацій; досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями пансіонату.

До *макросередовищного рівня* ми віднесли таку соціально-педагогічну умову, як досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища – відвідування церкви, музеїв, виставок тощо.

Процес адаптації людини похилого віку в умовах геріатричного пансіонату відбувався шляхом реалізації зазначених вище соціально-педагогічних умов, які передбачали реалізацію адекватних технологій та механізмів (діяльність, спілкування, самосвідомість), на які ми спиралися під час адаптивного процесу.

Соціально-педагогічна технологія впровадження соціально-педагогічних умов на індивідуальному рівні передбачала роботу об'єднань «Слово Боже у моєму серці» та «Аптека для душі», прослуховування лекцій, участь у щонедільних сповідях та релаксаційних групах. У роботі застосовувалися методи мистецтвотерапії (ліплення) та вправи з арт-терапії («Передача листа», «Зображення імені», «Завершення каракулів», «Лінія життя» та ін.), що сприяли зниженню особистісної тривожності в літніх людей. Запропоновані форми та методи роботи дозволили здійснити корекцію ставлення до себе, до власного «Я», посилити прояв адекватної самооцінки, усвідомлення причин пригнічення, самотності та їх подолання, сформувати почуття гідності, поваги до себе людей похилого віку, досягнути стану психологічної стійкості до подій у житті.

Соціально-педагогічна технологія впровадження соціально-педагогічних умов на рівні мікросередовища здійснювалася шляхом: 1) залучення людей похилого віку до активної участі у роботі клубу комунікації «Назустріч людям», який передбачав тренінгову роботу, та проведення таких тематичних днів, як: «Спілкування»,

«Свічка згоди», «Як швидко плине час», «Довіра», «Гарний настрій» для спонукання до емоційної взаємодії; 2) створення стенду із зазначеними днями народження мешканців пансіонату; 3) робота дискусійних груп; 4) участь у календарно-тематичних бесідах. Для кращого налагодження міжособистісних стосунків і реалізації внутрішнього потенціалу людей похилого віку нами було організовано об'єднання за інтересами «Майстри «золоті ручки»» (в'язання, вишивка, малювання, аплікація), гра в шахи. Запропоновані форми роботи, безперечно, сприяли корекції міжособистісних стосунків усередині мікрогрупи, розширенню кола знайомств і сфери особистісних контактів, формуванню навичок спілкування як на вербальному, так і на невербальному рівнях, уникненню конфліктних ситуацій, вербалізації особистісних почуттів, прояву потреби іншим, підвищенню самооцінки.

Соціально-педагогічна технологія впровадження соціально-педагогічних умов на рівні макросередовища здійснювалося за участю волонтерів – студентів Чернігівського державного інституту економіки і управління та передбачала тематичні зустрічі з цікавими людьми («Наповнимо змістом серця»), перегляд студійних вистав, походи в музеї, перегляд кінофільмів. Запропоновані форми роботи сприяли формуванню в людей похилого віку відчуття свободи, невідмежованості від суспільного життя та внутрішнього комфорту.

З метою вирішення окреслених проблем нами було розроблено *експериментальну програму стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації* в умовах геріатричного пансіонату, в якій передбачалася робота з мешканцями пансіонату. Програма впроваджувалася кількома етапами: 1) діагностика людей похилого віку, котрі мешкають в геріатричному пансіонаті, з метою виявлення болючих проблем, які впливають на процес пристосування до нового соціального середовища; 2) визначення рівня адаптованості мешканців пансіонатів; 3) упровадження технологій адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища; 4) розвиток навичок, необхідних для процесу адаптації, та вироблення адаптаційних механізмів у мешканців пансіонату; 5) перевірка ефективності запропонованих технологій, які використовуються в роботі з літніми людьми.

З метою експериментальної перевірки ефективності експериментальної моделі та програми стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації нами було визначено експериментальну та контрольну групи. До експериментальної групи входило 147 осіб, до контрольної групи – 116 осіб.

У процесі експериментальної роботи поступово склалася система оптимальних форм та методів роботи з людьми похилого віку, що дозволило створити середовище, в якому процес адаптації відбувався швидше і менш болісно.

Результати, отримані після впровадження експериментальної моделі та програми, представлено на рис.2. Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального експериментів підтвердив позитивну динаміку адаптації людей похилого віку в експериментальній групі за всіма означеними вище критеріями (психологічний, соціально-педагогічний, фізіологічний).

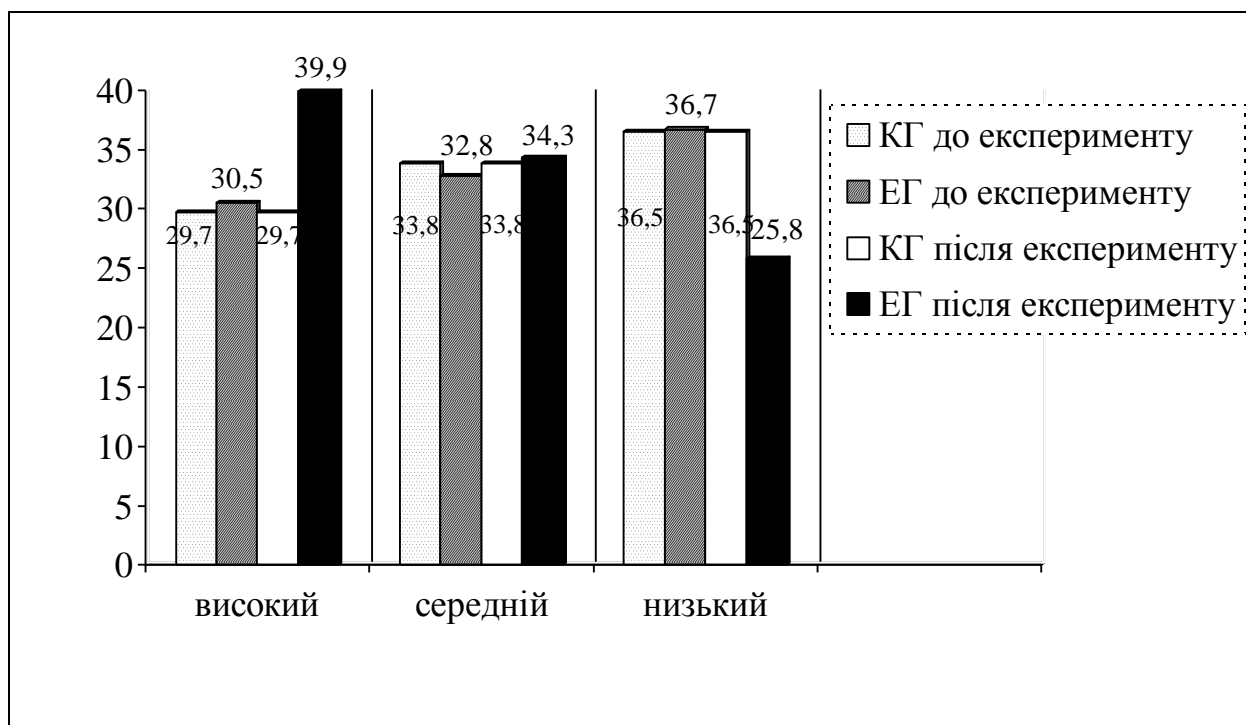

Рис. 2. Динаміка показників за трьома критеріями (у контрольній та експериментальній групах) після формувального експерименту

У середньому показники високого рівня адаптації в експериментальній групі (147 осіб) порівняно з контрольною (116 осіб) за *соціально-педагогічним критерієм* зросли на 10,1% у мешканців Петриківського та на 11,1% у мешканців Чернігівського пансіонатів; за *психологічним* – на 12,8% у мешканців Петриківського та на 9,4% у мешканців Чернігівського пансіонатів; за *фізіологічним* – на 9% у мешканців Петриківського геріатричного пансіонату та на 9,3% у мешканців Чернігівського пансіонату. Водночас середній рівень адаптації людей похилого віку зменшився за соціально-педагогічним критерієм у середньому на 1,7%, за психологічним – на 2%, за фізіологічним – на 1%. Отримані дані засвідчують, що зменшився й низький рівень: за соціально-педагогічним критерієм – на 11,8% (у Петриківському геріатричному пансіонаті) та 9,2% (у Чернігівському геріатричному пансіонаті), за психологічним – на 12,8% (у Петриківському геріатричному пансіонаті) та на 11,5% (у Чернігівському геріатричному пансіонаті), за фізіологічним – на 10% (у Петриківському геріатричному пансіонаті) та на 9,7% (у Чернігівському геріатричному пансіонаті).

Як переконують показники результатів дослідження, високий рівень адаптації літніх людей до умов нового соціального середовища зріс на 10%, середній – знизився на 1%, низький рівень зменшився на 10,8%.

Таким чином, фактичні дані переконують, що після впровадження запропонованих соціально-педагогічних технологій у життєдіяльність мешканців геріатричних пансіонатів зросла кількість людей похилого віку, котрі позитивно оцінюють своє перебування в геріатричному пансіонаті. Зокрема, спостерігається прояв почуття і позиції «ми» в його мешканців, що свідчить про сформованість навичок згуртованості; вироблення нового життєвого стереотипу відповідно до

нових змін у їх житті; внутрішньої розкнутості; позитивно спрямована комунікабельність, що свідчить про зниження рівня тривожності та психологічної напруги; зменшення конфліктних ситуацій.

Крім того, результати експерименту підтвердили наші прогнози стосовно того, що процес адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища є досить складним процесом і результатом багатоаспектної та поетапної роботи з людьми похилого віку. Технології, упроваджені в роботу геріатричного пансіонату, що вирішують завдання адаптації мешканців пансіонату до нового соціального середовища, були ефективними завдяки: врахуванню психологічних особливостей людей даної вікової категорії; наявності оптимальних адаптаційних механізмів; стану здоров'я, активності; поетапності використання завдань від простих до більш складних; відбору вправ, що не ведуть до розумової напруги та емоційного навантаження; вибору приміщення (світле, зручне); якості наочних матеріалів (друк великими літерами); особистого бажання людини похилого віку брати участь у запропонованих формах роботи.

Упроваджені соціально-педагогічні умови в геріатричних пансіонатах, програма стимулювання людей похилого віку до успішної адаптації та модель адаптації людей похилого віку дозволили констатувати ефективність застосування розробленої технології адаптації людини похилого віку до нового соціального середовища.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення актуальної наукової проблеми, що полягає в розробці змісту даного адаптивного процесу, створенні моделі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, а також обґрунтуванні оптимальних соціально-педагогічних умов, які зумовлюють адекватні форми і методи адаптації.

Результати проведеного теоретичного й експериментального дослідження підтвердили правомірність основних ідей і положень стосовно адаптації людей похилого віку та засвідчили розв'язання поставлених завдань і дали підстави для наступних *висновків*:

1. Теоретичний інтерес до проблеми адаптації людини похилого віку в нашій країні визначається внутрішніми потребами самої теорії адаптації та напрямками і змістом соціальної педагогіки. У дисертації всебічно узагальнено і науково висвітлено низку питань щодо адаптації людей похилого віку в умовах геріатричного пансіонату. Обґрунтована позиція системної поетапної роботи, розроблена модель адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища, визначені особливості застосування різних соціально-педагогічних технологій у процесі соціально-педагогічної роботи в закладах соціального обслуговування. Доведена складність і багатогранність феномена адаптаційного процесу, наявність різноманітних поглядів щодо розуміння його суті, технологічних операцій та їх механізмів.

2. На основі теоретичного аналізу психологічної, соціально-педагогічної літератури розкрито й обґрунтовано необхідність адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. Аналіз літератури дозволив з'ясувати основні підходи щодо розуміння змісту базових понять: «адаптація», під яким ми розуміємо процес, за допомогою якого досягається стан єдності між особистістю (людиною похилого віку) та соціальним середовищем (геріатричним пансіонатом); «людина похилого віку» – це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, соціальному та психологічному рівнях, що призводить до акцентуації певних рис характеру; «соціальне середовище» – це частина соціуму, яка є самостійною організацією зі специфічною структурою (геріатричний пансіонат є об'єктивним фактором, що визначає життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку тих, хто там мешкає).

Аналізуючи проблему адаптації, нами зроблено висновок про необхідність урахування характерологічних властивостей, притаманних людям похилого віку, котрі потрапляють до геріатричного пансіонату: погіршення самопочуття, самовідчуття, зниження самооцінки, посилення почуття самоцінності, невпевненості в собі, незадоволеність собою; роздратованість, песимістичність, егоїстичність, зниження здатності радіти та інтересу до зовнішнього світу; звуження кола інтересів, поява підвищеного інтересу до переживання минулого, до його переоцінки; послаблення контролю за своїми реакціями.

3. З'ясовано, що в процесі адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища велику роль відіграють фактори адаптації. Виокремлено зовнішні (соціальне середовище, в якому знаходиться літня людина) і внутрішні (індивідуальні, психологічні властивості людини та вікові зміни психіки – динаміка окремих структур особистості, а також соціально-психологічні параметри, пов'язані зі зміною соціальних ролей). З погляду завдань дисертації було також досліджено фактори адаптації людини похилого віку, що сприяють (профілактика негативного ставлення до будинків-інтернатів, профілактика соціальної деривації, правильно організоване з педагогічної точки зору дозвілля, навчання правильному спілкуванню і міжособистісним відносинам, залучення літніх людей до суспільно корисної діяльності, створення умов для підтримання контактів із зовнішнім світом, профілактика конфліктних ситуацій у результаті психологічної несумісності), та ті, що перешкоджають (дефіцит у догоспіталізаційний період інформації, відсутність психологічної готовності до зміни життєвого стереотипу, індивідуально-психологічні особливості, обмеження зайнятості людини похилого віку, усунення від вирішення важливих проблем, залежність від медичного персоналу, несумісність з мікрогрупою, обмеження побутового комфорту, психологічне усвідомлення приреченості на перебування в будинку-інтернаті) процесу адаптації мешканців до умов нового соціального середовища.

4. У ході дослідження розроблено й апробовано соціально-педагогічні умови, що впливають на процес адаптації людини похилого віку: на індивідуальному, мікрогруповому та макросередовищному рівнях. Кожна група соціально-

педагогічних умов має свої ознаки. Так, на індивідуальному рівні простежуються досягнення внутрішньої особистісної гармонії, впевненість, зниження рівня тривоги, підвищується самооцінка, формуються психологічна стійкість; на рівні мікрогрупи відбувається досягнення гармонійної взаємодії між мешканцями пансіонату, зникають конфліктні ситуації, створюються умови для розширення кола спілкування, проявляються вміння правильно висловлювати свої думки, розуміти інших на невербальному рівні, приймати точку зору інших; на макросередовищному рівні відзначаються досягнення стану узгодженості можливостей літньої людини з можливостями макросередовища.

5. Доведено, що процес адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища потребував визначення механізмів адаптації – *діяльність, спілкування та самосвідомість особистості*. Адаптацію суб'єкта життєдіяльності необхідно розглядати як дію цілісної функціонуючої системи механізмів; повноцінне включення в діяльність та активне пристосування особистості; розширення змісту соціальних цінностей і взаємодії з іншими індивідами; усвідомлення приналежності «я» до «ми» і до соціального середовища.

6. Для вирішення окресленої мети дослідження було розроблено модель адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища, основні складові якої дозволили спроектувати адекватне середовище для життєдіяльності мешканців геріатричного пансіонату. В основу запропонованої моделі покладено етапи, соціально-педагогічні умови та механізми адаптації, чинники, які впливають на процес адаптації людини похилого віку.

7. Здійсненна дослідницька робота з упровадження розроблених соціально-педагогічних умов в життєдіяльність геріатричного пансіонату засвідчує, що процес адаптації мешканців пансіонату проходить більш ефективно після впровадження відповідних соціально-педагогічних умов, технологій і механізмів. Результатом стало зростання показників адаптації та позитивних особистісних змін у клієнтів, які простежуються за трьома означеними критеріями (соціально-педагогічний, психологічний, фізіологічний) у респондентів експериментальної групи та незначні у респондентів контрольної групи. Показники високого рівня адаптації в експериментальній групі зросли більше, ніж на 10%, при цьому показники низького рівня в експериментальній групі зменшилися на 10,3%. Низький рівень адаптації у контрольній групі залишився без змін.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання проблеми адаптації людей похилого віку до нового соціального середовища. Подальшого вивчення потребує низка питань, розв'язання яких сприятиме поглибленню теорії та практики щодо соціальної роботи з людьми похилого віку, зокрема: пошуки діагностичних методик та інструментарію вивчення особливостей даної категорії людей, їх поведінки й діяльності в нестандартних соціальних умовах; вивчення психолого-педагогічних засад організації життєдіяльності з метою формування навичок входження в нове середовище; застосування інноваційних програм, завдяки впровадженню яких можна виявити ефективні технології соціально-педагогічної, соціально-

психологічної допомоги і підтримки людей похилого віку в різних умовах їх функціонування.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Коленіченко Т. І. Формування навичок спілкування як основа успішної адаптації до нового соціального середовища : тренінг для соціальних працівників, волонтерів, які працюють з літніми людьми / А. Й. Капська, Т. І. Коленіченко – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 56 с.

2. Коленіченко Т. І. Деякі особливості соціальної роботи з людьми похилого віку / Т. І. Коленіченко // Часопис НПУ імені М.П. Драгоманова : зб. наук. праць. – НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Вип.7. – С. 92–99. – (Серія №11. Соціологія. Соц. робота. Соц. педагогіка. Управління).

3. Коленіченко Т. І. Теоретичний аспект адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату / Т. І. Коленіченко // Соціальна робота в Україні : теорія і практика : наук.-метод. журнал. – 2008. – № 1. – С. 76–85.

4. Коленіченко Т. І. Соціалізація людини похилого віку в умовах геріатричного пансіонату / Т. І. Коленіченко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2009. – Т.11. – Ч.І. – С. 212–220.

5. Коленіченко Т. І. Роль повсякденної діяльності та спілкування в життєдіяльності людини похилого віку в умовах геріатричного пансіонату / Т. І. Коленіченко // Соціалізація особистості : зб. наук. праць / за заг. ред. професора А. Й. Капської. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Том XXXII. – С. 105–115.

6. Коленіченко Т. І. Роль соціального працівника на початкових етапах адаптації людей похилого віку до умов геріатричного пансіонату / А. Й. Капська, Т. І. Коленіченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 8. – С. 33–38. – (Серія №11. Соціологія. Соц. робота. Соц. педагогіка. Управління).

7. Коленіченко Т. І. Соціальне обслуговування як одна із форм соціальної роботи з людьми похилого віку / Т. І. Коленіченко // Соціальна робота в Україні : теорія і практика : наук.-метод. журнал. – 2009. – № 1. – С. 77–82.

8. Коленіченко Т. І. Аналіз механізмів адаптації літньої людини до умов геріатричного пансіонату / Т. І. Коленіченко / Соціальна педагогіка : теорія та практика : наук.-метод. журнал / за ред. С. Я. Марченко. – Луганськ : ЛНУ ім. Т.Шевченка, 2010. – №1. – С. 19–25.

9. Коленіченко Т. І. Деякі аспекти соціально-педагогічної роботи з літніми людьми в умовах геріатричного пансіонату (практичний аспект) / Т. І. Коленіченко // Наукові записки / [за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко]. – Ніжин : НДУ імені М.Гоголя, 2009. – №6. – Ч.2. – С. 159–163. – (Серія «Психолого-педагогічні науки»).

10. Коленіченко Т. І. Проблеми старіння в історичній ретроспекції / Т. І. Коленіченко // Матеріали IV Між нар. наук.-практ. конф. [«Європейська освіта

XXI століття – 2008»]. – Т.9. – Прага : Видавничий дім «Освіта і наука». – 2008. – С. 26-28. – (Серія «Педагогіка. Психологія і соціологія»).

11. Коленіченко Т. І. Деякі особливості соціального обслуговування людей похилого віку / Т. І. Коленіченко // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації : матеріали доповідей та виступів Міжнар. наук.-практ. конф. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2009. – С. 197–201.

12. Коленіченко Т. І. Роль соціального працівника в роботі з людьми похилого віку в геріатричному пансіонаті / Т. І. Коленіченко // Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції / за ред. А. І. Конончук. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 88–90.

13. Коленіченко Т. І. Методологія дослідження адаптації особистості в нових умовах життєдіяльності / Т. І. Коленіченко // Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття : проблеми теорії і практики : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. – Чернігів, 2009. – С. 55–57.

14. Коленіченко Т. І. Літня людина як суб'єкт соціально-педагогічної роботи в закладі соціального обслуговування / Т. І. Коленіченко // Соціальна робота і сучасність : теорія та практика : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. Б.В.Новікова, Л.М.Дмитрової. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – С. 173–174.

АНОТАЦІЇ

Коленіченко Т.І. Особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації проаналізовано проблему процесу адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища; подано теоретичний аналіз сучасних підходів до вирішення проблеми адаптації; виявлено наявні проблеми людей похилого віку, які мешкають в закладі соціального обслуговування; концептуально розкрито сутність і зміст понять «людина похилого віку», «адаптація», «соціальне середовище»; проведено комплексне соціологічне, психологічне та педагогічне дослідження, на основі чого створено модель адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища, складовими якої є соціально-педагогічні умови, етапи входження літньої людини в нове соціальне середовища та механізми адаптації людини похилого віку. Розроблено критерії, показники і рівні адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища та перевірено їх ефективність у соціально-педагогічній практиці.

Ключові слова: адаптація, соціально-педагогічні умови адаптації, механізми адаптації, етапи адаптації, соціальне середовище, людина похилого віку.

Коленіченко Т.И. Особенности адаптации людей пожилого возраста к условиям новой социальной среды. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертационное исследование посвящено изучению процесса адаптации людей пожилого возраста к условиям новой социальной среды. В работе осуществлен теоретический анализ современных подходов к исследованию проблемы адаптации людей пожилого возраста к условиям новой социальной среды. Проанализированы понятия «человек пожилого возраста», «адаптация», «социальная среда», проведено комплексное социологическое, психологическое и педагогическое исследование жителей гериатрических пансионатов, на основании чего разработано критерии (социально-педагогический, психологический, физиологический), показатели и уровни адаптации (высокий, средний, низкий) человека пожилого возраста к условиям новой социальной среды и проверено их эффективность в социально-педагогической практике гериатрических пансионатов.

На этапе пилотного исследования выявлено внутренние (индивидуально психологические особенности человека пожилого возраста, возрастные изменения психики, неумение правильно общаться, несовместимость с микрогруппой) и внешние факторы (дефицит догоспитализованной информации, ограниченность занятости человека пожилого возраста, зависимость от медицинского персонала, ограничения бытового комфорта, психологическое осознание обреченности пребывания в гериатрическом пансионате), которые влияют на процесс адаптации человека пожилого возраста к условиям гериатрического пансионата, а также факторы, которые помогают и препятствуют успешной адаптации жителей гериатрических пансионатов к условиям новой социальной среды. Было выявлено факторы которые препятствуют позитивному адаптивному процессу пожилого человека к условиям новой социальной среды (дефицит информации в догоспитализованный период, отсутствие психологической готовности до изменения жизненного стереотипа, не взяты во внимание индивидуально-психологические особенности людей пожилого возраста, ограничение занятости жителей пансионатов, отсутствие возможности решать важные жизненные проблемы, несовместимость с микрогруппой).

Результаты проведенного комплексного исследования людей пожилого возраста легли в основу экспериментальной модели адаптации людей пожилого возраста к условиям новой социальной среды. Основу предлагаемой модели составляют социально-педагогические условия, которые разделены на уровни: индивидуальный (достижение внутренней гармонии, состояния уверенности, снижения уровня тревоги, повышение самооценки, формирование психологической стойкости); микрогрупповой (достижение позитивного взаимодействия с людьми пожилого возраста, создание условий для увеличения круга общения, умение правильно излагать свое мнение, понимать других на невербальном уровне, научиться брать во внимание мнения других людей); макрогрупповой (достижение состояния согласованности возможностей людей пожилого возраста с возможностями макросреды – посещение церквей, музеев, выставок), механизмы

(деятельность, общение и самосознание). Составляющими модели также являются этапы адаптации человека преклонного возраста к новой социальной среде. К ним мы отнесли: ознакомительный этап (ознакомление с новой социальной средой жизнедеятельности); этап ситуативной дезадаптации (восприятие окружения как враждебного); этап начального взаимодействия (желание иметь коммуникативные связи); этап позитивного совместного взаимодействия (требования субъекта жизнедеятельности совпадают с возможностями среды жизнедеятельности).

К механизмам адаптации жителей гериатрических пансионатов было отнесено: деятельность – в основе этого механизма лежат такие его составляющие, как общение, труд, учение, они позволяют обеспечить полноценную включенность, активное приспособление человека пожилого возраста к новым условиям жизнедеятельности; общение – выступает не только как вид деятельности отдельного жителя гериатрического пансионата, но и как определенное взаимодействие социального работника со своими клиентами; самосознание пожилого человека – происходит формирование и осознание своей социальной принадлежности к социальной среде, в котором находится пожилой человек.

Разработано методическое пособие по внедрению в работу учреждений социального обслуживания технологий работы с людьми пожилого возраста; тренинг «Формирование навыков общения как основа успешной адаптации к новой социальной среде» для волонтеров, психологов и социальных работников, которые работают с людьми пожилого возраста.

Ключевые слова: адаптация, социально-педагогические условия адаптации, механизмы адаптации, этапы адаптации, социальная среда, человек пожилого возраста.

Kolenichenko T.I. Adaptation peculiarities of the elderly people to the conditions of the new social environment. – Manuscript.

The thesis as for getting a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.0.05 – social pedagogy. – National M.P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

The problem of the elderly people adaptation to the conditions of the new social environment has been analyzed in the thesis; the theoretical analysis of the modern ways of deciding adaptation problem has been given; the essence and content of the definitions «an elderly person», «adaptation», «social environment» have been discovered conceptionally; the complex social, psychological and pedagogical research has been made and as a result the model has been done with the following components: social-pedagogical conditions which foster a successful adaptation of the elderly people to the conditions of the new social environment on the agreement of the elderly person active participation in the offered forms of work. Criteria, indicators and levels of the elderly person adaptation to the conditions of the new social environment have been worked out and their effectiveness has been checked in a social-pedagogical practice.

Key words: adaptation, social-pedagogical conditions of adaptation, indicators and levels of adaptation, social environment, and elderly people.

Підписано до друку 04.10.2010. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Замовлення № ____.
